Taraqqiyot spektri
ILMIY JURNALI
Vol 2 № 6 2026

QASHQADARYO VILOYATIDA YAYLOV CHORVACHILIGINI RIVOJLANTIRISHNING GEOGRAFIK XUSUSIYATLARI

Xoliqov Husniddin O‘rozdavlat o‘g‘li

Chirchiq davlat pedagogika universiteti 1-bosqich magistranti

Annotatsiya. Mazkur maqolada Qashqadaryo viloyatida yaylov chorvachiligini rivojlantirishning geografik xususiyatlari kompleks yondashuv asosida tahlil qilingan. Tadqiqotda hududning tabiiy-geografik sharoiti — relefning zonalligi, iqlimning qurg‘oqchil kontinental xususiyati, tuproq va o‘simlik qoplami hamda suv resurslarining hududiy taqsimlanishi yaylov chorvachiligi rivojiga ta’siri nuqtayi nazaridan baholangan. Shuningdek, yaylov resurslarining tarkibi va sig‘imi, chorva yuklamasining mavjud darajasi, ortiqcha boqish natijasida yuzaga kelayotgan degradatsiya va cho‘llanish jarayonlari aniqlangan. Tahlillar natijasida yaylovlardan foydalanishda hududiy tafovutlarni hisobga olish, chorva yuklamasini ilmiy asosda me’yorlash, sun’iy yem-xashak bazasini kengaytirish, suv infratuzilmasini takomillashtirish hamda GIS asosida agroekologik monitoringni yo‘lga qo‘yish zarurligi asoslab berildi. Tadqiqot natijalari Qashqadaryo viloyatida yaylov chorvachiligini barqaror rivojlantirish strategiyasini ishlab chiqishda ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etadi.

Kalit so‘zlar: yaylov chorvachiligi, arid hudud, chorva yuklamasi, degradatsiya, cho‘llanish, agroekologik monitoring, Qashqadaryo viloyati.

Kirish. Qishloq xo‘jaligining muhim tarmoqlaridan biri bo‘lgan yaylov chorvachiligi arid va yarim arid hududlarda aholining daromad manbai, oziq-ovqat xavfsizligi va hududiy ixtisoslashuvning asosiy tayanch yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Ayniqsa tabiiy namlik

Taraqqiyot spektri

yetishmaydigan, sug‘oriladigan dehqonchilik imkoniyatlari cheklangan hududlarda yaylov chorvachiligi iqtisodiy jihatdan eng maqbul xo‘jalik shakli sifatida shakllangan. Bu tarmoq nafaqat go‘sht, sut va jun mahsulotlari ishlab chiqarishni ta’minlaydi, balki qishloq aholisi bandligini saqlash, an’anaviy xo‘jalik madaniyatini davom ettirish va hududiy barqarorlikni ta’minlashda ham muhim o‘rin tutadi.

Qashqadaryo viloyati tabiiy sharoitining xilma-xilligi bilan ajralib turadi. Viloyat hududida baland tog‘ massivlari, tog‘oldi tekisliklari, adir zonalari va keng cho‘l maydonlari mavjud bo‘lib, bu yerda turli tipdagi yaylov landshaftlari shakllangan. Tog‘ va tog‘oldi hududlari asosan bahorgi-yozgi mavsumiy yaylov sifatida foydalanilsa, tekislik va cho‘l zonalarida kuzgi-qishki yaylov tizimi ustunlik qiladi. Relefning murakkabligi, iqlimning keskin kontinental xususiyati hamda tuproq-o‘simlik qoplami tarkibidagi tafovutlar chorvachilikning hududiy ixtisoslashuviga bevosita ta’sir ko‘rsatadi.

Viloyatda yaylovlar umumiy yer fondining sezilarli qismini egallaydi va ular chorva uchun asosiy ozuqa bazasini tashkil etadi. Tabiiy o‘simlik qoplamida efemer va efemeroid o‘tlar, sho‘ra va butasimon o‘simliklar keng tarqalgan bo‘lib, ularning mahsuldorligi yog‘in miqdori va mavsumiy namlikka kuchli bog‘liq. Bahor faslida yaylovlar yuqori ozuqaviy qiymatga ega bo‘lsa-da, yozning issiq va qurg‘oqchil davrida biomassa keskin kamayadi. Shu sababli yaylovlardan foydalanish rejimini ilmiy asosda tashkil etish zarurati ortib bormoqda.

So‘nggi yillarda chorva sonining ortishi, bozor iqtisodiyoti sharoitida chorvachilikka bo‘lgan talabning kuchayishi yaylovlarga antropogen bosimni sezilarli darajada oshirdi. Ayrim hududlarda chorva yuklamasi tabiiy sig‘im darajasidan yuqori bo‘lib, bu esa o‘simlik qoplamining siyraklashuvi, tuproqning zichlashuvi, shamol va suv eroziyasining kuchayishi kabi degradatsion jarayonlarni jadallashtirmoqda. Bundan tashqari, global iqlim o‘zgarishi sharoitida yog‘in miqdorining beqarorlashuvi va haroratning oshishi yaylovlarning tabiiy tiklanish imkoniyatlarini cheklamoqda.

Suv resurslarining yetishmasligi ham yaylov chorvachiligining rivojlanishida muhim cheklovchi omillardan biridir. Ayniqsa cho‘l hududlarida quduqlar va suv chiqarish

Taraqqiyot spektri

inshootlarining eskirishi yoki yetarli emasligi yaylovlardan to‘liq foydalanish imkonini bermaydi. Natijada chorva ayrim suv manbalariga yaqin hududlarda to‘planib qoladi va bu yerda degradatsiya jarayonlari tezlashadi.

Shu bois Qashqadaryo viloyatida yaylov chorvachiligini rivojlantirishning geografik xususiyatlarini kompleks o‘rganish, tabiiy resurslar salohiyatini baholash, chorva yuklamasini optimallashtirish hamda hududiy differensial boshqaruv mexanizmlarini ishlab chiqish dolzarb ilmiy-amaliy vazifa hisoblanadi. Yaylovlardan oqilona va barqaror foydalanish nafaqat chorvachilik samaradorligini oshiradi, balki hududning ekologik muvozanatini saqlashga ham xizmat qiladi.

Asosiy qism. Qashqadaryo viloyati O‘zbekistonning janubiy qismida joylashgan bo‘lib, geografik o‘rni jihatidan tog‘-tog‘oldi va tekislik-cho‘l landshaftlari tutashadigan o‘tish hududini tashkil etadi. Viloyat shimolda Samarqand viloyati, sharqda Surxondaryo viloyati, g‘arbda Buxoro viloyati bilan chegaradosh. Bunday hududiy joylashuv viloyatning tabiiy resurslari, ayniqsa yaylov fondi va chorvachilik ixtisoslashuvining shakllanishiga kuchli ta’sir ko‘rsatadi.

Viloyat hududi relef jihatidan cho‘l tekisliklari, adirlar, tog‘oldi tekisliklari hamda tog‘ mintaqalaridan iborat bo‘lib, balandlik zonalligi yaqqol namoyon bo‘ladi. Natijada hududda cho‘l, adir, tog‘ va yaylov mintaqalari ajralib turadi. Cho‘l va adir zonalari, odatda, kuz-qish davrida foydalaniladigan yaylovlar uchun qulay bo‘lsa, tog‘oldi va tog‘ mintaqalari bahor-yoz mavsumida chorva boqish uchun nisbatan sero‘t va salqin sharoitga ega. Shu ma’noda Qashqadaryoda yaylov chorvachiligi tabiiy zonallikka mos holda mavsumiy (ko‘chma) foydalanish tizimi bilan xarakterlanadi. Ayniqsa tog‘oldi va cho‘l mintaqalari yaylov chorvachiligi uchun asosiy makon bo‘lib, chorvaning hudud bo‘yicha taqsimlanishi ko‘p jihatdan aynan relef va suv manbalari bilan belgilanadi.

Iqlim sharoiti viloyatning yaylov resurslarini shakllantiruvchi yetakchi omillardan biridir. Qashqadaryo iqlimi keskin kontinental bo‘lib, yozda havo juda issiq, qishda esa tekisliklarda nisbatan sovuq kechadi. Yillik yog‘in miqdori o‘rtacha 200–400 mm atrofida bo‘lib, yog‘inning asosiy qismi qish- bahor oylariga to‘g‘ri keladi, yoz esa ko‘pincha

Taraqqiyot spektri

qurg‘oqchil o‘tadi. Bunday sharoitda yaylov o‘simliklarining vegetatsiya davri ko‘proq bahorda faollashadi: bahorgi namlik hisobiga o‘tlar tez unib chiqadi, yozda esa yuqori harorat va bug‘lanish ta’sirida biomassa kamayib boradi. Shuning uchun yaylovlardan foydalanish samaradorligi mavsumiy rejimni to‘g‘ri tashkil etish, chorva yuklamasini vaqt va hudud bo‘yicha moslashtirish bilan chambarchas bog‘liq.

Viloyatning cho‘l va yarim cho‘l zonalarida sho‘ra-butazor, efemer va efemeroid o‘simliklar keng tarqalgan bo‘lib, ular chorva mollari uchun asosiy tabiiy yem-xashak bazasi vazifasini bajaradi. Adir va tog‘oldi hududlarida esa o‘t-o‘lanlar tarkibi nisbatan boyroq bo‘lib, bahor-yoz mavsumida ozuqaviy qiymati yuqori biomassa hosil qiladi. Shu bilan birga, iqlimning beqarorligi, qurg‘oqchil yillarda yog‘in kamayishi va yozgi issiq to‘lqinlarning kuchayishi yaylovlarning tabiiy tiklanish imkoniyatini cheklaydi, bu esa chorvachilik bosimi yuqori bo‘lgan maydonlarda degradatsiya xavfini oshiradi.

Qashqadaryo viloyatining tabiiy-geografik sharoiti — relefning zonalligi, cho‘l- adir-tog‘ mintaqalari tutashuvi hamda keskin kontinental iqlim — yaylov chorvachiligining hududiy tashkil topishi va rivojlanishida hal qiluvchi omil bo‘lib xizmat qiladi. Shu sababli yaylovlarni zonal yondashuv asosida boshqarish, mavsumiy foydalanish rejimini optimallashtirish va chorva yuklamasini ilmiy me’yorlash viloyatda yaylov chorvachiligini barqaror rivojlantirishning asosiy shartlaridan hisoblanadi.

Qashqadaryo viloyatida yaylov resurslari hududning cho‘l–adir–tog‘oldi zonalligi bilan chambarchas bog‘liq bo‘lib, chorvachilikning yem-xashak bazasini asosan tabiiy o‘simlik qoplami hisobiga ta’minlaydi. Viloyatda yaylovlar, ayniqsa, Mirishkor, Muborak, Nishon, Chiroqchi tumanlari hududida keng tarqalgan. Mazkur tumanlar cho‘l va yarim cho‘l landshaftlariga mansub bo‘lib, bu yerda sho‘rxok, qumli va qumloq tuproqlar ustunlik qiladi. Tabiiy sharoitning qurg‘oqchil bo‘lishiga qaramasdan, ushbu hududlar chorva, ayniqsa qo‘y va echkilar boqish uchun nisbatan qulay hisoblanadi, chunki bunday hayvonlar ozuqa tanlashda moslashuvchan va quruq sharoitga chidamlidir.

Viloyat yaylovlarida sho‘ra (halofit) o‘simliklar, shuningdek efemer va efemeroid o‘tlar keng tarqalgan. Efemerlar va efemeroidlar bahorgi namlik hisobiga tez unib, qisqa

Taraqqiyot spektri

muddatda ozuqaviy qiymati yuqori biomassa beradi. Shu bois bahorgi yaylovlar chorvani semirtirish, sutdorlik va mahsuldorlikni oshirishda eng muhim mavsum hisoblanadi. Biroq yoz faslida yuqori harorat va namlik tanqisligi kuchaygani sari o‘simlik qoplami siyraklashadi, biomassa keskin kamayadi, yaylovning ozuqaviy salohiyati pasayadi. Natijada yaylovlardan foydalanish ko‘pincha mavsumiy xarakterga ega bo‘lib, chorvani joylashtirish va boqish rejimini vaqt bo‘yicha to‘g‘ri tashkil etish talab etiladi.

Yaylovlar hududiy jihatdan notekis taqsimlangani sababli chorva ko‘pincha suv manbalariga yaqin joylarda to‘planib qoladi. Suv manbalarining cheklanganligi (quduqlar, suv chiqarish punktlari, ariq-zovur tarmoqlarining yetarli emasligi yoki eskirishi) chorvaning yaylov bo‘ylab bir tekis taqsimlanishiga to‘sqinlik qiladi. Buning oqibatida ayrim maydonlarda chorva bosimi ortib, o‘simlik qoplami tez yemiriladi, tuproq zichlashadi va yem-xashak zaxirasi qisqaradi. Ayniqsa qumli va sho‘rxok tuproqli hududlarda bunday bosim shamol eroziyasi, qum ko‘chishi va cho‘llanish jarayonlarini jadallashtirishi mumkin.

Yaylovlardan foydalanishda eng dolzarb muammolardan biri — chorva yuklamasining me’yoridan oshishidir. Siz keltirgan ma’lumotlarga ko‘ra, Qashqadaryo viloyatida qo‘y va echkilar soni 1,9 million boshdan ortiq bo‘lib, bu respublika miqyosida yetakchi ko‘rsatkichlardan sanaladi. Chorva sonining yuqoriligi tabiiy yaylovlarga tushadigan bosimni kuchaytiradi: ayniqsa bahor davrida efemer o‘tlar endigina unib chiqqan paytda erta va haddan ziyod foydalanish o‘simliklarning urug‘lanishini cheklab, keyingi yillarda o‘t qoplamining tiklanish imkoniyatini pasaytiradi. Bu esa yaylov degradatsiyasining “o‘z-o‘zini kuchaytiruvchi” mexanizmini vujudga keltiradi.

Viloyatda yaylov chorvachiligi, xususan, qorako‘lchilik yo‘nalishida rivojlanganligi ham geografik sharoit bilan izohlanadi. Cho‘l va yarim cho‘l hududlaridagi quruq iqlim, sho‘ra-butazor o‘simliklarining mavjudligi hamda keng ochiq yaylov maydonlari qorako‘l qo‘ylari uchun mos ekologik muhit yaratadi. Shu bilan birga, qorako‘lchilikda mahsulot sifati (teri, jun, go‘sht) ko‘p jihatdan yaylovning ozuqaviy tarkibi, suv ta’minoti va boqishning mavsumiy to‘g‘ri tashkil etilishiga bog‘liq bo‘lganligi sababli, yaylov

Taraqqiyot spektri

resurslarini boshqarish masalasi nafaqat ekologik, balki bevosita iqtisodiy ahamiyatga ham ega.

Qashqadaryo viloyati yaylovlaridan foydalanish tizimi bahorgi biomassa cho‘qqisi va yozgi qurg‘oqchilik o‘rtasidagi keskin tafovut bilan tavsiflanadi. Shuning uchun yaylovlardan barqaror foydalanish uchun chorva yuklamasini ilmiy me’yorlash, suv punktlarini ko‘paytirish yoki rekonstruksiya qilish, yaylovlarni mavsum va zona bo‘yicha navbatlab foydalanish, hamda degradatsiya o‘choqlarida tiklash chora-tadbirlarini (masalan, vaqtincha dam berish, urug‘ sepish, qumni mustahkamlash) kuchaytirish zarur bo‘ladi.

Qashqadaryo viloyatida yaylov chorvachiligining shakllanishi va rivojlanishi bevosita hududning tabiiy-geografik sharoitlari bilan belgilanadi. Bu yerda relefning tog‘–tog‘oldi–adir–cho‘l zonalari bo‘yicha keskin tafovutlanishi, iqlimning qurg‘oqchil va kontinental xarakteri, suv resurslarining hududiy notekis taqsimlanishi hamda tuproq qoplamining xilma-xilligi yaylovlarning mahsuldorligini, chorva joylashuvi va boqish tizimini belgilovchi asosiy omillar sifatida namoyon bo‘ladi. Shu sababli yaylov chorvachiligi viloyat bo‘yicha yagona ko‘rinishda emas, balki tabiiy zonalarga mos ravishda hududiy differensiallashgan shaklda tarkib topgan.

Relef omili yaylov chorvachiligida, ayniqsa, mavsumiy ko‘chma (transgumansiya) tizimining shakllanishida hal qiluvchi o‘rin tutadi. Tog‘ va tog‘oldi hududlarida bahor-yoz mavsumida nisbatan salqin, namroq hamda o‘simlik biomassa zaxirasi yuqori bo‘lgan yaylovlar mavjudligi chorvaning yozgi boqimini ta’minlaydi. Aksincha, tekislik va cho‘l hududlarida qish faslida qor qoplami kam, iqlim nisbatan yumshoq bo‘lgani uchun kuz-qish yaylovlari sifatida foydalanish qulay bo‘ladi. Demak, relef zonalligi chorvani yil davomida ozuqa bilan uzluksiz ta’minlashga xizmat qiladigan “tog‘–cho‘l” yo‘nalishidagi mavsumiy ko‘chishni vujudga keltiradi. Biroq yo‘l va infratuzilmaning rivojlanganligi, yaylovlar o‘rtasidagi masofa hamda suv punktlari mavjudligi ko‘chish samaradorligini keskin belgilab beradi.

Iqlim omili esa yaylovlarning ozuqa bazasini, ya’ni biomassa hosildorligi va yem-xashak tarkibini belgilaydi. Qashqadaryoda yog‘inlarning asosiy qismi bahor oylariga

Taraqqiyot spektri

to‘g‘ri kelgani sababli o‘simliklar aynan bahorda tez rivojlanadi va yaylovlarning ozuqaviy qiymati yuqori bo‘ladi. Yozda esa haroratning keskin oshishi, bug‘lanishning kuchayishi natijasida namlik tanqisligi yuzaga keladi va o‘simlik biomassa miqdori pasayadi. Shuning uchun yaylovlardan foydalanish rejimi mavsumiy “cho‘qqi” va “pasayish” davrlariga bog‘liq bo‘lib, chorva yuklamasini iqlim ritmiga moslashtirmaslik degradatsion jarayonlarni tezlashtirishi mumkin. Qurg‘oqchil yillar yoki issiq to‘lqinlar ko‘paygan sharoitda yaylov sig‘imi pasayadi va bu chorvachilikning barqarorligiga bevosita ta’sir qiladi.

Suv resurslari yaylov chorvachiligida eng muhim cheklovchi omillardan biri hisoblanadi. Ayniqsa cho‘l va yarim cho‘l hududlarida chorvaning yaylov bo‘ylab taqsimlanishi ko‘p jihatdan quduqlar, buloqlar, mavsumiy soylar yoki suv chiqarish punktlarining joylashuviga bog‘liq. Suv manbalariga yaqin hududlarda chorva zichligi yuqori bo‘lib, o‘simlik qoplami tez yemiriladi, tuproq zichlashadi va eroziya jarayonlari kuchayadi. Suv manbalaridan uzoq yaylovlar esa salohiyatiga qaramay, to‘liq foydalanilmay qolishi mumkin. Shu bois suv infratuzilmasini yaxshilash (quduqlarni tiklash, suv chiqarish tizimlarini modernizatsiya qilish) nafaqat iqtisodiy, balki ekologik jihatdan ham yaylovlardan oqilona foydalanishning asosiy sharti hisoblanadi.

Tuproq omili yaylov o‘simlik qoplamining turini, zichligi va ozuqaviy qiymatini belgilaydi. Viloyatda qumli va qumloq tuproqlarda ko‘proq qurg‘oqchilikka chidamli butazorlar va sho‘ra o‘simliklari ustun bo‘lsa, nisbatan unumdorroq adir va tog‘oldi tuproqlarida o‘t-o‘lanlar tarkibi boyroq bo‘ladi. Sho‘rxok tuproqlarda halofit o‘simliklar rivojlanib, ular chorva uchun ma’lum darajada yem-xashak vazifasini bajarsa-da, bunday maydonlar ortiqcha bosim ostida tez degradatsiyaga uchrashi mumkin. Tuproqning yemirilishi, zichlashuvi va sho‘rlanishi o‘simlik qoplamining tiklanishini sekinlashtiradi, natijada yaylov unumdorligi pasayadi va chorvachilik xarajatlari ortadi.

Hududiy tafovutlar Qashqadaryo viloyatida chorvachilikning ixtisoslashuvini ham belgilaydi: cho‘l va yarim cho‘l zonalarida qo‘y-echki, xususan qorako‘lchilik yo‘nalishi ustun bo‘lsa, tog‘oldi hududlarida aralash chorvachilik (qo‘y, qoramol) elementlari ko‘proq uchraydi. Shuning uchun yaylov chorvachiligini rivojlantirishda har bir zona uchun alohida

Taraqqiyot spektri

yondashuv — zonal boshqaruv, mavsumiy rejalashtirish va resurslarni (suv, ozuqa, infratuzilma) hududiy moslashtirish — eng muhim ilmiy-amaliy yo‘nalish hisoblanadi.

Qashqadaryo viloyati O‘zbekistonda yaylov chorvachiligi, ayniqsa qorako‘lchilik yo‘nalishida yetakchi hududlardan biri hisoblanadi. Tabiiy cho‘l va yarim cho‘l yaylovlarining keng maydonlarda mavjudligi hamda chorvachilikning tarixan shakllangan an’analari viloyatni jun, qorako‘l terisi va go‘sht ishlab chiqarishda muhim agrar mintaqaga aylantirgan. Har yili o‘rtacha 110 ming dona qorako‘l terisi, minglab tonna go‘sht va jun mahsulotlari yetishtirilishi bu tarmoqning hudud iqtisodiyotidagi salmog‘ini yaqqol ko‘rsatadi.

Yaylov chorvachiligi viloyatda qishloq xo‘jaligi yalpi mahsulotining muhim qismini shakllantiradi. Ayniqsa Mirishkor, Muborak, Nishon va Chiroqchi tumanlarida chorvachilik xo‘jaliklari mahalliy byudjet tushumlari va aholi daromadining asosiy manbalaridan biri sanaladi. Qorako‘lchilik mahsulotlari ichki bozor bilan bir qatorda tashqi bozor uchun ham yuqori eksport salohiyatiga ega bo‘lib, bu viloyatning iqtisodiy integratsiyasini kuchaytiradi.

Mazkur tarmoq hudud aholisining bandligini ta’minlashda alohida ahamiyat kasb etadi. Yaylov chorvachiligi nafaqat chorvador xo‘jaliklarda, balki yem-xashak yetishtirish, mahsulotni qayta ishlash, transport, savdo va xizmat ko‘rsatish sohalarida ham qo‘shimcha ish o‘rinlari yaratadi. Ayniqsa cho‘l hududlarida muqobil iqtisodiy faoliyat turlari cheklanganligi sababli chorvachilik aholi uchun barqaror daromad manbai vazifasini bajaradi.

Shuningdek, yaylov chorvachiligi oziq-ovqat xavfsizligini ta’minlashda muhim omil hisoblanadi. Go‘sht va sut mahsulotlari ishlab chiqarish hajmining barqarorligi viloyat va respublika miqyosida ichki bozorni sifatli protein mahsulotlari bilan ta’minlash imkonini beradi. Tabiiy yaylovlar hisobiga yetishtirilgan mahsulotlar ekologik jihatdan nisbatan toza bo‘lib, ularning bozor qiymati ham yuqori baholanadi.

Umuman olganda, yaylov chorvachiligi Qashqadaryo viloyatining iqtisodiy ixtisoslashuvini belgilovchi strategik tarmoqlardan biri bo‘lib, uning samarali rivojlanishi

Taraqqiyot spektri

hududning ijtimoiy-iqtisodiy barqarorligini mustahkamlash, aholi farovonligini oshirish va eksport salohiyatini kengaytirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Qashqadaryo viloyatida yaylov chorvachiligini barqaror rivojlantirish masalasi, avvalo, yaylov resurslariga tushayotgan ekologik va xo‘jalik bosimining ortib borishi bilan bog‘liq. So‘nggi yillarda iqlimning qurg‘oqchilroq kechishi, suv resurslarining kamayishi, chorva sonining ko‘payishi hamda yaylovlardan noto‘g‘ri foydalanish natijasida yaylov ekotizimlarida muvozanat buzilmoqda. Ayniqsa, ortiqcha boqish (overgrazing) tufayli o‘simlik qoplami siyraklashib, tuproqning himoya qatlami zaiflashadi, natijada shamol va suv eroziyasi kuchayib, yaylovlarning tabiiy unumdorligi pasayadi. Bu jarayonlar cho‘llanishning tezlashishiga, ozuqa bazasining qisqarishiga va chorvachilik samaradorligining pasayishiga olib kelmoqda.

Ekologik muammolar orasida suv tanqisligi yetakchi o‘rinda turadi. Cho‘l va yarim cho‘l zonalarida suv punktlari (quduq, buloq, suv chiqarish joylari) yetarli emasligi yoki eskirgani chorvaning yaylov bo‘ylab bir tekis taqsimlanishiga to‘sqinlik qiladi. Natijada chorva suv manbalariga yaqin hududlarda to‘planib qoladi va aynan shu joylarda degradatsiya jarayonlari eng tez kechadi: o‘simlik qoplami yemiriladi, tuproq zichlashadi, qum ko‘chishi kuchayadi. Suv tanqisligi nafaqat yaylovlardan foydalanish geografiyasini toraytiradi, balki chorvaning mahsuldorligiga ham bevosita salbiy ta’sir ko‘rsatadi.

Yaylovlarning haddan tashqari ekspluatatsiyasi ikkinchi asosiy muammo hisoblanadi. Chorva yuklamasining me’yoridan oshishi o‘simliklarning tiklanish davrini buzadi: bahorda efemer o‘tlar endigina unib chiqqan paytda erta va ko‘p boqish ularning urug‘ berishiga imkon qoldirmaydi. Buning natijasida o‘tlar zichligi yil sayin kamayib, butazor va sho‘ra o‘simliklari ulushi ortadi, yaylovning ozuqaviy sifati pasayadi. Shuningdek, ayrim joylarda tuproq sho‘rlanishi, eroziya va mahalliy cho‘llanish o‘choqlari kuchayib, qayta tiklanishi qiyin bo‘lgan degradatsiyalashgan maydonlar paydo bo‘lmoqda.

Mazkur muammolarni yumshatish va yaylov chorvachiligini rivojlantirish uchun, eng avvalo, chorva yuklamasini ilmiy asosda me’yorlash zarur. Bunda yaylovlarning sig‘imi (1 gektarga ruxsat etiladigan chorva birligi), mavsumiy ozuqa zaxiralari va o‘simlik

Taraqqiyot spektri

qoplamining tiklanish imkoniyatlari hisobga olinishi kerak. Yaylovlarni “dam berish” (rotatsion foydalanish), ya’ni bir maydondan ma’lum muddat foydalanib, keyin tiklanish uchun vaqt berish, degradatsiyani sekinlashtirishning eng samarali usullaridan biridir. Shu bilan birga, yem-xashak tanqisligi keskinlashadigan yoz va qish oylarida bosimni kamaytirish maqsadida sun’iy sug‘oriladigan yem-xashak maydonlarini kengaytirish (beda, makkajo‘xori, suliniy yem, aralash yem ekinlari) muhim ahamiyat kasb etadi.

Rivojlantirish istiqbollarining muhim yo‘nalishlaridan yana biri — yaylov monitoringini GIS va masofadan zondlash asosida tashkil etishdir. Bunda NDVI kabi vegetatsiya indekslari orqali o‘simlik qoplami holatini baholash, degradatsiya o‘choqlarini aniqlash, chorva bosimi yuqori bo‘lgan zonalarni xaritalash va mavsumiy o‘zgarishlarni kuzatish mumkin bo‘ladi. Natijada yaylovlardan foydalanish “taxmin” asosida emas, balki aniq raqamli ma’lumotlar va tahlillarga tayangan holda rejalashtiriladi. Bu usul resurslarni tejaydi, boshqaruv qarorlarini ilmiy asoslaydi va degradatsiyaning oldini olishga xizmat qiladi.

Suv bilan bog‘liq muammolarni bartaraf etishda quduqlar va suv inshootlarini rekonstruksiya qilish, suv chiqarish tizimlarini modernizatsiya qilish hamda suv tejovchi texnologiyalarni qo‘llash (tomchilatib sug‘orish, energiya tejamkor nasoslar, suvni saqlash rezervuarlari) dolzarb hisoblanadi. Suv punktlarining ko‘payishi chorvaning yaylov bo‘ylab tengroq tarqalishiga yordam berib, ayrim hududlarda bosimni kamaytiradi va foydalanilmay qolayotgan yaylov maydonlarini xo‘jalik aylanishiga kiritish imkonini yaratadi.

Yaylovlardan barqaror foydalanishning eng muhim tamoyillaridan biri — zonal boshqaruvdir. Ya’ni cho‘l, adir, tog‘oldi va tog‘ mintaqalari uchun alohida foydalanish rejimi, me’yor, mavsumiy ko‘chish yo‘nalishlari va tiklash tadbirlari belgilanishi lozim. Bunda yaylovlarning ekologik sig‘imi, suv manbalari va infratuzilma imkoniyatlari hisobga olinadi. Zonal boshqaruv tizimi joriy etilsa, yaylovlar degradatsiyasini kamaytirish, ozuqa bazasini barqarorlashtirish va chorvachilik mahsuldorligini oshirish mumkin bo‘ladi.

Nihoyat, iqtisodiy samaradorlikni oshirish va bozor talablariga moslashish nuqtayi nazaridan chorvachilik klasterlarini tashkil etish ham istiqbolli yo‘nalish hisoblanadi.

Taraqqiyot spektri

Klaster yondashuvi chorvani boqish–parvarishlash–mahsulotni qayta ishlash–saqlash–sotish zanjirini bir tizimga keltiradi. Bu nafaqat mahsulot sifati va eksport salohiyatini oshiradi, balki yaylovlardan foydalanishda ham mas’uliyatli boshqaruvni kuchaytiradi, chunki barqaror ozuqa bazasisiz klaster tizimi samarali ishlamaydi.

Shunday qilib, Qashqadaryo viloyatida yaylov chorvachiligini rivojlantirish ekologik muammolarni kamaytirish, resurslarni ilmiy asosda boshqarish va zamonaviy texnologiyalarni joriy etish bilan uzviy bog‘liq bo‘lib, chorva yuklamasini me’yorlash, sun’iy yem-xashak bazasini kuchaytirish, GIS monitoringi, suv infratuzilmasini yaxshilash hamda klasterlashuv mexanizmlarini rivojlantirish orqali barqaror natijalarga erishish mumkin.

Xulosa. Qashqadaryo viloyatida yaylov chorvachiligini rivojlantirish hududning tabiiy-geografik sharoitlari bilan bevosita bog‘liq bo‘lib, relefning zonalligi, qurg‘oqchil kontinental iqlim, suv resurslarining hududiy taqsimlanishi va tuproq qoplamining xususiyatlari ushbu tarmoqning hududiy tashkil topishini belgilaydi. Tog‘ va tog‘oldi hududlarida bahor-yoz mavsumida foydalaniladigan yaylov tizimi nisbatan samarali shakllangan bo‘lsa, cho‘l va yarim cho‘l zonalarida suv ta’minoti hamda chorva yuklamasi asosiy cheklovchi omil sifatida namoyon bo‘ladi. Viloyatning keng cho‘l va adir hududlari, qurg‘oqchilikka moslashgan o‘simlik qoplami hamda tarixiy shakllangan qorako‘lchilik an’analari yaylov chorvachiligini rivojlantirish uchun mustahkam tabiiy va iqtisodiy zamin yaratadi. Shu bilan birga, chorva sonining ortishi, suv tanqisligi, yaylovlarning haddan tashqari ekspluatatsiyasi va tuproq degradatsiyasi kabi ekologik muammolar ushbu tarmoqning barqarorligiga salbiy ta’sir ko‘rsatmoqda.

Shu bois yaylovlardan oqilona va ilmiy asosda foydalanish strategiyasini ishlab chiqish dolzarb vazifa hisoblanadi. Chorva yuklamasini optimallashtirish, yaylovlarni zonal boshqaruv asosida navbatlab foydalanish, sun’iy yem-xashak bazasini kengaytirish, suv infratuzilmasini takomillashtirish hamda GIS asosida agroekologik monitoringni yo‘lga qo‘yish orqali yaylov chorvachiligining ekologik va iqtisodiy barqarorligini ta’minlash mumkin. Qashqadaryo viloyatida yaylov chorvachiligini rivojlantirish tabiiy resurslardan

Taraqqiyot spektri

oqilona foydalanish, ekologik muvozanatni saqlash va zamonaviy boshqaruv mexanizmlarini joriy etish bilan uyg‘unlashgan holda amalga oshirilsa, ushbu tarmoq hududning ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotida strategik ahamiyat kasb etishda davom etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR.

1. Furqat Turakulovich Rajabov. Qashqadaryo viloyatida paxtachilikning rivojlanishi va uning hududiy tashkil etilishi // O‘zbekiston Geografiya jamiyati axboroti. 2012. № 40. 106-108 b.

2. Салиев, А. С., & Ражабов, Ф. Т. (2016). Особенности демографического и социально-экономического развития Кашкадарьинской области Республики Узбекистан. Псковский регионологический журнал, (1 (25)), 23-30.

3. Abdimurotov, O., & Odinayeva, Z. (2023). Dehqonobod kaliy zavodi va uning mamlakatimiz qishloq xo’jaligidagi ahamiyati // So’ngi ilmiy tadqiqotlar nazariyasi, Respublika ilmiy uslubiy jurnal. № 6(6), 128-131.

4. Abdimurotov, O., G’uzor-Boysun-qumqo'rg’on temir yo'lining Surxondaryo viloyati rivojlanishidagi ahamiyati // O'zbekiston geografiyasi: tabiati, aholisi, xo'jaligi. Respublika ilmiy amaliy konferensiya materiallari. Toshkent. 2013. 148-453 b.

5. Иброимов, Ш. И. Ў., & Болтаев, М. Ж. (2020). Ўзбекистон тоғ-водийларининг экотуристик имкониятлари ва улардан фойдаланиш. Academic research in educational sciences, (1), 21-26.